

Länsstyrelsen i Uppsala län
Samhällsutvecklingsenheten
Tina Fors
751 86 Uppsala

Rapport avseende besiktning av fyndplats för båtdelar vid Gårdskär, Älvkarleby kommun i Uppsala län

Bakgrund

I slutet av 1990-talet påträffade en privatperson några träplankor med järnnitar som stack ut i kanten på ett nygrävt skogsdike i ett avlagset skogsområde några kilometer nordväst om Gårdskär i Älvkarleby kommun i norra Uppland. Diket hade grävts för att dränera ut en våtmark inför etablerandet av en granplantering. De påträffade träplankorna som misstänktes vara gamla båtdelar, togs till vara av upphittaren som kort därefter kontaktade Upplandsmuseet i Uppsala. Någon besiktning av fyndplatsen genomfördes aldrig.

I april 2017 kontaktade upphittaren Länsstyrelsen i Uppsala län och epostade samtidigt bilder på de förmodade båtdelarna. Länsstyrelsen kontaktade då Nordic Maritime Group för att få en preliminär bedömning av delarna och det visade sig att plankorna och järnnitarna såg ut att vara av vikingatida typ. Länsstyrelsen i Uppsala län gav då Jens Lindström på NMG i uppdrag att utföra en enklare dokumentation av de förmodade båtdelarna samt att besikta fyndplatsen utanför Gårdskär. Besiktningen av båtdelarna och fyndplatsen utfördes den 18:e maj 2017 och vid besiktningsstillfället medverkade även upphittaren, Nils-Olof Engberg.

Båtdelarna

Totalt så hade fem plankdelar tagits till vara av upphittaren som sedan förvarat dem inne i ett garage. Inga försök till konservering har gjorts. Samtliga plankor var avbrutna och skadade vilket har sin förklaring i att de grävts fram med grävmaskin under dikesgrävningen. Flera av plankorna, som misstänktes vara av gran, hade flera genomgående hål och i två av plankorna satt det fortfarande kvar järnnitar med rombiska nitbrickor, vilket är karaktäristiskt för båtar från yngre järnåldern.

Det kunde snabbt konstateras att det rörde sig om bordläggningsplankor från en lite mindre båt som uppskattningsvis varit mellan 5-8 meter lång. På en av plankorna fanns ett avtryck efter ett fyra centimeter brett spant och ett genomgående hål för en tränagel.

Ingen av bordläggningsplankorna var bevarad i sin fulla längd eller bredd och den bredaste bordläggningsplankan uppmättes till 18 centimeter. Bordläggningsplankornas tjocklek varierade mellan 0,15-0,18 centimeter.

Fig 1, t v. Upphittaren Nils-Olof Engberg poserar vid de tillvaratagna träplankorna. Foto: Jens Lindström/NMG Th. På en av bordläggningsplankorna syns avtrycket efter ett cirka 4 centimeter brett spant. Foto: Jens Lindström/NMG

Fig.2. På bilden syns två rombiska nitbrickor som fortfarande sitter fast i bordläggningsplankan. Foto: Nils Olof Engberg

En av båtnitarna hade lossnat från plankan som den en gång suttit i och den kunde undersökas lite noggrannare. Spikhuvudet var runt och cirka 1 millimeter tjockt och spikskäftets diameter varierade mellan 5-7 millimeter. Måttet mellan spikhuvudets baksida och nitbrickan uppgick till 29-30 millimeter vilket innebär att den använts för att sammanfoga två bordläggningsplankor som varit omkring 15 millimeter tjocka.

Storleken på nitarna som använts vid båtbygge under yngre järnåldern har inte bara varierat mellan olika typer av båtar utan även inom samma båt beroende på placering och användning. De nitar som var vanligast i en båt var de som höll samman bordläggningsplankorna och dessa varierar i längd beroende på var i båten de är placerade. Nitarna är kortare närmare fören eller aktern de sitter, men borden har alltid motsvarat bordens dubbla tjocklek (Johansson 2006:13).

Båtnitarnas dimensioner i "Gårdskärsbåten" stämmer väl överens med fynd av båtnitar från andra lokaler från yngre järnålder, t.ex. Birka och båtgravarna i Vendel/Valsgärde. Det går emellertid inte att göra en uppskattning om båtens storlek utifrån storleken på några enstaka båtnitar.

Fig. 3. På bilden syns den undre av båtnitarna från bordläggningsplankan i fig. 2 som lossnat från sitt ursprungliga läge i plankan. Foto: Nils Olof Engberg.

Från den minsta av bordläggningsplankorna togs ett prov för ^{14}C -datering. Plankan var cirka 60 centimeter lång och 14 centimeter bred och för att ta reda på var de yngsta årsringarna fanns på plankan, och som skulle lämpa sig bäst för ^{14}C -analys, sågades plankan av på tvären. Det visade sig då att plankan var radialkluvven, det vill säga att plankan huggits ut ur en trädstam genom klyvning. Radialklyvning var den vanligaste metoden för att ta fram starka och smidiga bordläggningsplankor under järnåldern och på grund av att plankan var radialkluvven fanns det hela 50 årsringar i den blott 14 centimeter breda plankan. Under medeltiden började man istället med att såga bordläggningsplankor vilket gjorde att man kunde få ut flera plankor ur en och samma trädstam men på bekostnad av styrka och smidighet. Resultatet av ^{14}C -analysen daterade provet till perioden 1660-1890 e. Kr. (2:a sigma, se bilaga 1).

Fig. 4. Från denna plankstump togs ett prov för ^{14}C -analys. Foto: Jens Lindström/NMG

Fyndplatsen

Fyndplatsen ligger cirka tre kilometer nordväst om Gårdskärs samhälle och 2 kilometer från Långsand som ligger vid havet. Via en slingrig timmerväg kan man komma nästan hela vägen fram till fyndplatsen. Området kännetecknas idag som ett stort kalhygge med stenig blockmorän. Vid fyndtillfället i slutet av 1990-talet bestod området väster om ovan nämnda kalhygge av en våtmark/mosse som då inte var skogbeväxt. Skogsdiket, där fyndet av båtdelarna gjordes, grävdes för att dränera våtmarken för att istället kunna använda marken för granplantering.

Fig.5. Den röda rektangeln visar var fyndet av båtdelarna gjordes. Karta: ESRI, bearbetad av Jens Lindström/NMG.

Vid fyndtillfället stack båtdelarna ut ur den nygrävda dikeskanten och synliga båtdelar togs tillvara av upphittaren. Även om inga uppmätningar gjordes vid fyndtillfället uppskattar upphittaren att båtdelarna låg omkring 20–40 centimeter ned i marken.

Fig. 6. Kalhygget som ligger öster om fyndplatsen. I slutet v 1990-talet då fyndet gjordes var platsen full av granskog. Foto: Jens Lindström/NMG

Vid besiktningsstillfället uppmättes diket till cirka en meter brett i nivå med markytan. Öster om diket växte granar, olika sorters lövträd samt buskvegetation. Väster om diket, på den tidigare våtmarken, växte det inte lika många träd (Fig. 7). På båda sidor av diket gick det att urskilja övervuxna högar med grävmassor som dikesgrävaren lämnat efter sig.

Metod och genomförande

Eftersom många år passerat sedan fyndet gjordes kom inte upphittaren exakt ihåg var båtdelarna påträffades men diket fanns fortfarande kvar och sökområdet kunde begränsas till en sträcka om cirka 50 meter längs med diket. Ett 50 meter långt måttband lades ut vid sidan av diket varefter dess ändar mättes in med GPS. Till en början gjordes försök med att sondera marken med ett tunt armeringsjärn för att kunna lokalisera eventuella båtdelar under marken men denna metod visade sig vara lönlös då marken var full med sten, även i den tidigare våtmarken. Eftersom sondning inte fungerade i området var förhoppningen att båtnitar och spikar kunde finnas bevarade i marken intill diket trots att våtmarken dränerats ut. Ungefär 3-5 meter breda korridorer på östra respektive västra sidorna av diket metalldetekterades noggrant.

Fig 7, Bilderna visar hur terrängen i området ser ut öster (t v) respektive väster (t h) om diket. Foto: Jens Lindström/NMG

Resultat

Totalt så karterades cirka 40 000 m² med metalldetektor vilket förvånande nog endast resulterade i tre metallfynd; två blykulor/blyhagel samt en kraftigt korroderad spik av järn. Inga andra metallföremål av recent karaktär gjordes vilket visar på ett lågintensivt utnyttjande av platsen. Ett tiotal gropar grävdes under metalldetekteringen och flera gånger visade det sig att det var röda stenar som gett utslag på metalldetektorn. Jordmånen utgjordes av ett svartbrunt humuslager innehållande växtrötter samt små och

stora stenar. Cirka 30-40 centimeter ned i marken framkom gult sandigt lager vilket tolkades som en tidigare havsbotten.

Blykulorna och järnspiken hittades cirka 15-20 centimeter ned i marken och den aktuella metalldetektorns räckvidd för järn bedömdes till cirka 30 centimeter. Blykulorna har med största sannolikhet använts som gevärsammunition och dess ålder kunde grovt uppskattas till 1700–1900-tal. På järnspiken fanns det fastkorroderade trärester som mycket väl skulle kunna höra samman med de tidigare påträffade båtdelarna även om detta naturligtvis är svårt att bevisa.

Eftersom metalldetektorns räckvidd är begränsad kan det mycket väl finnas fler järnföremål i området men som ligger djupare ner i marken. I högarna med grävmassor kan det också finnas rester av den påträffade båten men även de kan ligga utanför metalldetektorns räckvidd. När det gäller förutsättningarna för att hitta fler bevarade båtdelar i trä så har dessa försämrats betydligt då våtmarken dränerats och försämrat bevarandeförhållandena för trä och annat organiskt material. Spiken, vilket var det enda järnföremålet som hittades i området, ger den enda ledtråden till fyndplatsen för båtdelarna.

Fig 8, Ortofoto över fyndplatsen. Den röda pricken markerar fyndet för den korroderade järnspiken vilket är den enda ledtråden till fyndplatsen för båtdelarna. Foto: Jens Lindström/NMG

¹⁴C-analysen visade att fyndet inte var vikingatida utan snarare 1700/1800-tal. Resultatet är ändå intressant då delarna till "Gårdskärsbåten" och det arkaiska byggnadssättet är i

stort sett identiskt med hur båtar byggdes under yngre järnåldern. En möjlig slutsats man kan dra av detta är att den nordiska skeppsbyggnadstraditionen länge levde kvar bland allmogen, kanske till och med längst i mer avlägsna trakter.

Referenser

Johansson, H. 2006. "Båtnitar" – Analys och konservering av järnnitar från Birkas garnison. *CD-uppsats i laborativ arkeologi 2005-2006*. Stockholms universitet.

Varenius, B. 1992. *Det nordiska skeppet: teknologi och samhällsstrategi i vikingatid och medeltid*. Doktorsavhandling i arkeologi. Stockholms universitet.

Administrativa uppgifter

Länsstyrelsens beteckning: 431-4312-17

Typ av undersökning: Arkeologisk besiktning

Tidpunkt för fältarbetet: 18 maj 2017

Personal i fält: Jens Lindström, NMG, Nils-Olof Engberg, Gårdskär

Socken: Älvkarleby

Kommun: Älvkarleby

Undersökare: Nordic Maritime Group AB, Vilohemsvägen 12 E, 266 53 Vejbystrand

Nordic Maritime Groups beteckning: S-07.2017

Ansvarig chef och projektledare: Jens Lindström, e-post: jens@nordicmaritime.se, tfn 0760-493257

Bilagor

1. Resultat ¹⁴C-analys

Bilaga 1. Resultat ^{14}C -analys

Uppsala 2017-06-30

Jens Lindström
Nordic Maritime Group AB
Vilohemsvägen 12E
266 53 VEJBYSTRAND

Ångströmlaboratoriet
Tandemlaboratoriet

Göran Possnert

Besöksadress:
Ångströmlaboratoriet
Lägergyllevägen 1
Box 4143

Besöksadress:
Box 528
751 23 Uppsala

Telefon:
018 - 471 30 30

Telefax:
018 - 66 57 56

Hemsida:
<http://www.angstrom.uu.se>

E-post:
Goran.Possnert@angstrom.uu.se

Resultat av ^{14}C datering av trä från Gärdskär, Uppland, (p 1151)

Förbehandling av tritkol och liknande material:

1. Synliga rotträdar borttages.
2. 1 % HCl tillsätts (8-10 timmar, under kokpunkten) (karbonat bort).
3. 1 % NaOH tillsätts (8-10 timmar, under kokpunkten). Löslig fraktion fjäls genom tillsättning av konc. HCl. Fällningen som till största delen består av humusmaterial, tvättas, torkas och benämns fraktion SOL. Olöslig del, som benämns INS, består främst av det ursprungliga organiska materialet. Denna fraktion ger därför den mest relevanta åldern. Fraktionen SOL däremot ger information om eventuella föroreningars inverkan.

Före acceleratorbestämningen av ^{14}C -innehåll förbereds det tvättade och intorkade materialet, surgjort till pH 4, till CO_2 -gas, som i sin tur konverteras till fast grafit genom en Fe-katalytisk reaktion. I den aktuella undersökningen har fraktionen INS daterats.

RESULTAT

Labnummer	Prov	$\delta^{14}\text{C}\text{‰ VPDB}$	^{14}C age BP
Da-56347	Prov 1	-26,4	153 ± 26

Med vänlig hälsning

Göran Possnert/ Lars Beckel

